

Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 345; M. Habîb el-Hîle, *et-Târîh ve'l-mü-errihûn bi-Mekke*, Mekke 1994, s. 88-90, 136, 192; Michail Cook, "Abû Hâmid al-Qudsî", *JSS*, XXVIII/1 (1983), s. 85-95; Ali Ekber Ziyâî, "İbn Zâhire", *DMBİ*, IV, 165-168.

RIZA KURTULUŞ

İBN ZÂKÛR

(ابن زكور)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Kâsım b. Muhammed b. Zâkûr
el-Fâsî el-Mağribî
(ö. 1120/1708)

Edip, şair, fakih ve tarihçi.

1076'da (1665) Fas şehrinde doğdu; tanınmış ailelerden İbn Zâkûr'a mensuptur. Dil, edebiyat, şiir, belâgat, tarih, fıkıh, hadis, usul, tıp, astronomi gibi çeşitli ilim dallarında zamanının meşhur âlimlerinden ders aldı. Bunlar arasında başta dil, edebiyat ve şiir üstadı Ebû Ali el-Yûsî olmak üzere Ebû İsâ Muhammed Mehdi el-Fâsî, Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî ve Fas Kadısı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hârisî gibi âlimler sayılabilir. Daha sonra tahsilini ilerletmek, Tıtvân ve Ceza-yir'deki akrabalar kabirleriyle sâlih ve âriflerin türbelerini ziyaret etmek amacıyla seyahate çıktı. Merakeş'te Ebû'l-Abbas el-Attâr'dan İbn Sînâ'nın *el-Urcûze fi't-tıbb*'ını okuyup Tıtvân'da Ebû'l-Hasan Ali Bereke'nin, Ceza-yir'de Muhammed b. Muhammed b. Abdülmü'min el-Hasenî gibi âlimlerin ders halkalarına katıldı ve çeşitli icâzetler aldı. Bu seyahatlerin onun olgunlaşmasını, bilgi ve tecrübe kazanmasını büyük oranda etkilediği görülür. 20 Muharrem 1120'de (11 Nisan 1708) Fas şehrinde vefat etti.

Dindar bir kişiliğe, güçlü bir hâfizaya ve keskin bir zekâyâ sahip olan İbn Zâkûr on üç-on dört yaşlarında iken şiir söylemeye başlamış ve methiye, mersiye, gazel, zehriyyât, rebîyyât, mev'iza, ihvâniyyât gibi geleneksel formlarda ve müveşşah türünde, ayrıca bazı ilmi konuları açıkladığı didaktik tarzda birçok manzume kaleme almıştır. Çoğu hocaları ile evliyâ, meşâyih ve sâlih kişiler hakkında düzenlenmiş olan methiyelerinde mübalağaya kaçmış ve sunî sanatlara yönelmişse de duygularındaki yoğunluk ve samimiyet daha ön planda görülür. Bu manzumelerinden hocası Ali Bereke için yazdığı en beğenilenlerinden biridir. Mersiyelerinde acıma ve yakınmadan ziyade kişinin erdemlerini dile getirmiş, derin tecrübe ve ruhi coşkudan

yoksun olan gazellerinde ise mânevî güzelliğinden çok fizikî güzellikleri tasvir etmiştir. Endülüs ve Mağrib şiirinde yaygın olan zehriyyât ve rebîyyâtta da canlı biçimde tabiat, kır, bahçe, çiçek ve baharı tanımlayan edebî sanatlarla dolu örnekler vermiştir. Zühd ve takva sahibi olmasına rağmen bazı şiirlerinde geleneğe uyarak hamriyyât ve nesîbe de yer verdiği görülür. Şiirin geleneksel formlarını işlemedeki zayıflığını müveşşah türünde gösterdiği başarıyla kapatan İbn Zâkûr, Endülüs'ün en meşhur müveşşahlarına nazireler yazmış ve bunları güç anlaşılar edebî sanatlarla, tarihî telmihler ve göz alıcı tasvirlerle bezemiştir. Müveşşah türü şiirlerinde işlediği temalar gazel, medih ve tasvirdir. Hutbe ve mektuplarıyla bazı kitaplarının mukaddimelerinde seci zayıflığı ve kısmen rekâket bulunan sanatlı bir edebî üslûp kullanmasına rağmen ilmi çalışmalarında yalın ve açık bir anlatım tarzı takip ettiği görülür.

Eserleri. 1. *Neşrû ezâhîrî'l-bustân fi men ecâzenî bi'l-Cezâ'ir ve Tıtvân min fuzalâ'l-ekâbir ve'l-âfân*. Cezayir ve Tıtvân'daki icâzet aldığı hocalarının biyografileriyle onlardan okuduğu kitaplardan bahseden fehrese türü bir seyahatnâmedir (Cezayir 1319; Rabat 1387/1967). 2. *Mikbâsü (Mî'yârü)'l-fevâ'id fi şerhi mâ hafîye mine'l-Kalâ'id (Tezyînü Kalâ'id)'l-ikyân bi-ferâ'idü't-tibyân, Ferâ'idü't-tibyân 'alâ Kalâ'idü'l-ikyân*. Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin *Kalâ'idü'l-ikyân* adlı biyografisine yazılmış bir hâşiyedir (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 2291). 3. *el-Mu'ribü'l-mübîn 'an mâ tezammenehü'l-Enîsü'l-mu'rib ve Ravzatü'n-nisrîn*. İbn Ebû Zer'in *el-Enîsü'l-mu'rib biravz'l-kurtâs fi aḥbâri mülûkî'l-Mağrib ve târîhi medîneti Fâs* ve İbnü'l-Ahmer'in *Ravzatü'n-nisrîn* adlı biyografik eserlerinin muhtasarıdır; müellifin adı zikredilmeksizin *Cem'ü tevârihi Medîneti Fâs* adıyla ve İtalyanca bir mukadimeyle birlikte neşredilen eser (Roma 1295/1878) daha sonra Fas'ta da (ts.) basılmıştır. 4. *'Unvânü'n-nefâse fi şerhi (Divâni)'l-Ḥamâse*. Ebû Temmâm'ın *el-Ḥamâsetü'l-kübrâ* adlı şiir antolojisinin şerhidir (Dârü'l-kütüb'z-Zâhiriyye, nr. 317-318). 5. *Tefricü'l-küreb 'an kulûbi ehli'l-ereb (edeb) fi mâ'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*. Şenferâ'nın *Lâmiyyetü'l-'Arab* adlı kasidesinin şerhi olup Zemahşerî'nin aynı kasideye yazdığı şerhle birlikte basılmıştır (*A'cebü'l-'aceb fi şerhi'l-Lâmiyyeti'l-'Arab*, Kahire 1328). 6. *İzâhu'l-mübhem min Lâmiyyeti'l-'Acem*. Tuğ-

râ'nin *Lâmiyyetü'l-'Acem* adlı kasidesinin şerhidir (Zirikî, VII, 230). 7. *en-Nefehâtü'l-ereciyye ve'n-nesemâtü'l-be-nefseciyye bi-neşri mârâka (rakka) min makâşidi'l-Ḥazreciyye*. Abdullah b. Osman el-Hazrecî'nin aruza dair *el-Kaşîdetü'l-Ḥazreciyye*'sinin şerhidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 545-546). 8. *el-Cûd bi'l-mevcûd fi-şerhi'l-Makşûr ve'l-memdûd*. İbn Mâlik et-Tâî'nin *Tuḥfetü'l-mevdûd fi'l-makşûr ve'l-memdûd* adlı 164 beyitlik didaktik manzumesinin şerhidir (Abdülhafîz Mansûr, s. 343). 9. *er-Ravzatü'l-ceniyye fi-zâbı's-seneti's-şemsiyye (er-Ravzatü'l-ceniyyetü'z-zâbı'ta li's-seneti's-şemsiyye, Urcûze fi't-tevkîl ve hisâbi eyyâmî'l-âm)*. Yılın günleri, takvim ve yıldız hesaplarıyla ilgili bir kasidedir (M. Haccî, s. 502). 10. *er-Ravzû'l-erîz (erîc) fi bed'i't-tevşîh ve munteka'l-karîz*. İbn Zâkûr'un divanıdır. Başlarda kafiyelerine göre alfabetik sırayla dizilen şiirlere daha sonra yeni yazılanlar düzensiz olarak eklenmiştir. Müellif nüshası Abdülhay el-Kettânî'nin özel kitaplığında bulunan divanın Rabat'taki el-Hizânetü'l-âmmе'de de başka bir nüshası mevcuttur (nr. V, 189). Abdullah Kennûn el-Hasenî divandan seçtiği manzumeleri *el-Munteḥab min şî'ri İbn Zâkûr* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1942, 1966).

İbn Zâkûr'un kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *eş-Şanı'u'l-bedî' fi şerhi'l-Hillîyyeti zâtî'l-bedî'* (Saffiyüddin el-Hillî'nin *el-Kâfiyetü'l-bedî'ye*'sinin şerhi), *ed-Dürretü'l-meknûze fi-tezyîli'l-Urcûze* (İbn Sînâ'nın tıbbâda ir kasidesinin zeyli) *Mî'râcû'l-vüṣûl ilâ semâvâtî'l-uṣûl* (Cüveynî'nin *el-Varakât* adlı usul kitabının nazma çekilmiş şekli), *el-İstişfâ' mine'l-elem bi-zikri şâhibi'l-'Alem (el-İstişfâ' mine'l-elem fi't-telezüz bi-zikrâ âşâri şâhibi'l-'Alem*; Şeyh Abdüsselâm b. Meşîş'in seçeresi), *Enfe'u'l-vesâ'il fi eblağî'l-ḥuṭab ve edbe'r-resâ'il*, *el-Hüsâmü'l-meslûl fi kaşri'l-mef'ûl 'ale'l-fâ'il ve'l-fâ'il 'ale'l-mef'ûl*, *el-Hulletü's-siyerâ' fi ḥadişi'l-Berâ'* (DMBİ, III, 612-613).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Zâkûr, *Tefricü'l-küreb 'an kulûbi ehli'l-ereb fi mâ'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab* (Zemahşerî, *A'cebü'l-'aceb fi şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab* içinde), Kahire 1328, s. 59-91; a.mlf., *el-Munteḥab min şî'ri İbn Zâkûr* (nşr. Abdullah Kennûn), Kahire 1966, neşreden giriş, s. 8-22; Ebû Abdülâh Muhammed b. Tayyib el-Alemî, *el-Enîsü'l-mu'rib*, Fas 1315/1897, s. 19-38; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, III, 201-204; E. Lévi-Provençal, *Les Historiens des Chorfa*, Paris 1922, s. 264, 269, 287-290, 403; Brockelmann, *GAL*, I, 26;

Suppl., I, 54, 545-546; II, 684; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 230; Muhammed Dâvûd, *Târîhu Tîvân*, Tîvân 1379/1959, I/3, s. 350-353; Abdülhafîz Mansûr, *Fihrisü'l-mahtûâtî'l-Ahmediyye bi-Tûnis*, Beyrut 1969, s. 91-92, 343; Abdullah Kennûn, *en-Nübûgû'l-Magribî fi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, III, 90, 139-140, 239, 299, 325; a.mlf., *İbn Zâkûr (Mevsû'atü meşâhîri ricâli'l-Magrib içinde)*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Lübnânî), II, 5-32; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 185-186; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî fi'l-Magrib*, Beyrut 1982, s. 407-420; M. Haccî, *Fihristü'l-Hizâneti'l-İlmiyyetî's-Şubeyhiyye* (Selâ), Küveyt 1985, s. 502; M. Hadj-Sadok, "İbn Zâkûr", *El²* (Fr.), III, 996-997; M. Ali Lisânî Fişârekî, "İbn Zâkûr", *DMBİ*, III, 610-613.

İSMAİL DURMUŞ – İSMAİL CERAN

İBN ZEBÂLE

(ابن زبالة)

Ebû'l-Hasen Muhammed
b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî
el-Mahzûmî
(ö. 199/814'ten sonra)

Hadis râvisi,
ensâb âlimi ve tarihçi.

II. (VIII.) yüzyılda Medine'de yaşadı. İmam Mâlik b. Enes'in talebelerinden olup ondan ve Süleyman b. Bilâl, Üsâme b. Zeyd b. Eslem gibi kişilerden hadis rivayet etti. Kendisinden hadis alanlar arasında Ebû Hayseme Zühre b. Harb, Ahmed b. Sâlih el-Taberî ve özellikle Zübeyr b. Bekkâr bulunmaktadır. İbn Zebâle cerh ve ta'dîl âlimlerine göre zayıf bir râvidir; İbn Maîn onun sika olmadığını, hatta yalancı ve hadis hırsızı olduğunu, Buhârî de münker rivayetlerinin bulunduğunu bildirmiştir. Talebesi Ahmed b. Sâlih kendisinden çok sayıda hadis almış, fakat daha sonra onun hadis uydurduğunu öğrenince hepsinden vazgeçmiştir. Ebû Zû'r'a er-Râzî ve Ebû Hâtîm er-Râzî, İbn Zebâle'yi şiddetle cerhetmişler ve hadislerinin zayıflık yönünden Vâkidî'ninkilere benzediğini söylemişlerdir. Ebû Hâtîm ayrıca rivayetlerinin zayıflığına rağmen metruk bir râvi olmadığını, Sem'ânî ise onun sika râvilerden dinlemeden, fakat tedlîs de yapmadan hadis rivayet ettiğini söyler.

İbn Zebâle'nin *Kitâbü'l-Medîne ve aḥbâruhâ* (*Aḥbârü'l-Medîne*) adlı eseri Medine hakkında yazıldığı bilinen en eski şehir tarihidir. 199 (814) yılında kaleme alınan ve günümüze ulaşmayan eserin Sehâvî'nin kaydından büyük bir cilt hacminde olduğu öğrenilmektedir (*el-İ'lân bi't-tevbiḥ*, s. 273). Semhûdî, Medine hak-

kında yazdığı *Vefâ'ü'l-vefâ'* adlı kitabında ondan çok miktarda ictibasta bulunmuş, Ferdinand Wüstenfeld de bunları bir araya toplayarak yayımlamıştır (*Geschichte der Stadt Medina im Auszuge aus dem arabischen des Samhudi*, Goettingue 1860). İbnü'n-Nedîm, onun *Kitâbü's-Şu'arâ'* ve *Kitâbü'l-Elkâb* adlı iki eserinin daha bulunduğunu söyler. Talebesi Zübeyr b. Bekkâr da *Ezvâcû'n-Ne-bî* adlı eserini ondan aldığı bilgilerle yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zübeyr b. Bekkâr, *el-Müntehab min Kitâbi Ezvâcî'n-nebî* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Beyrut 1403/1983, neşreden giriş, s. 10-12; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve'ta'dîl*, VII, 227-228; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 171-172; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 483; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 238; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 115-117; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 154; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbiḥ*, s. 273, 274; Keşfü'z-ẓunun, I, 29; Brockelmann, *GAL*, II, 143-144; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, II, 9; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mu'ellifîn*, IX, 191; Sezgin, *GAS*, I, 343-344; Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *AÜİFD*, XXVIII (1986), s. 173.

OSMAN ÇETİN

İBN ZEKİYYÜDDİN

(ابن زكي الدين)

Ebû'l-Meâlî Muhyiddîn Muhammed
b. Ali b. Muhammed
b. Yahyâ el-Kureşî el-Dımaşkî
(ö. 598/1202)

Şâfiî fakihî ve başkadı.

550 (1155) yılında Dımaşk'ta doğdu. Yetiştirdiği kadılarla tanınan bir aileye mensup olup Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in de anne tarafından dedesi olan büyük dedesi Ebû'l-Fazl Yahyâ b. Ali ve dedesi Muhammed Dımaşk kadılığı, babası Ali başkadılık yapmıştır. Bazı kaynaklarda Hz. Osman'ın soyundan geldiği ifade edilmekle birlikte Ebû Şâme el-Makdisî bunun doğru olmadığını belirtir (*eż-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 31-32). İbn Zekiyyüddin, babası ve annesi Âmine bint Muhammed ile Ebû'l-Muzaffer Saîd b. Sehl en-Nisâbü'rî, Ebû'l-Mekârim Abdülvâhid b. Vâhid el-Ezdî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû'l-Hasan ed-Dârânî, Hibetullah b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir gibi âlimlerden hadis, Arap dili ve edebiyatı, Şerefeddin İbn Ebû Asrûn'dan Şâfiî fıkıhı tahsil etti. 573 (1177) yılında Dımaşk başkadısı Şerefeddin İbn Ebû Asrûn'un nâibliğine, 579'da (1183) Halep başkadılığına getirildi. 587'de (1191) hocasının oğlu olan Dımaşk

başkadısı Ebû Hâmid İbn Ebû Asrûn'un nâibi oldu, 20 Rebîülevvel 588 (5 Nisan 1192) tarihinde onun yerine başkadılığa getirildi ve bu görevinin yanında kendisine Halep kadılığı da verildi. Daha sonra çocukları Zekiyyüddin Tâhir ve Muhyiddin Yahyâ ile Yahyâ'nın oğulları İmâmüddin Abdülazîz ve Bahâeddin Yûsuf da Dımaşk'ta kadılık yaptılar.

Kadılık görevinin yanı sıra Dımaşk'ta Azîziyye, Kellâse ve Tekaviyye medreselerinde tefsir, fıkıh ve hadis dersleri veren İbn Zekiyyüddin'den rivayette bulunanlar arasında Şehâbeddin el-Kûsî, İsmâil b. Hâmid b. Abdurrahman, Mecdüddin İbn Asâkir ve Ahmed b. Ebû'l-Hayr gibi âlimler vardır. Mantık ve cedel ilimlerine karşı olduğu için talebelerini bu ilimlerle uğraştırmaktan menederdi. Hatta bir defasında Tekaviyye Medresesi'ndeki bu ilimlere dair kitapları getirtip kalabalık huzurunda parçalattığı kaydedilir (*a.g.e.*, s. 33).

İbn Zekiyyüddin, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin 583 (1187) yılında Kudüs'ü fethinde hazır bulundu ve fetihden sonra sultanın isteği üzerine Mescid-i Aksâ'da ilk cuma hutbesini okudu. Haçlılar'ın 16 Muharrem 594'te (28 Kasım 1197) Tîbnîn'de konaklamaları üzerine I. el-Melikü'l-Âdil tarafından yardım için Mısır'a el-Melikü'l-Azîz'e gönderildi. el-Melikü'l-Azîz de bir orduyla yola çıktı ve 23 Rebîülevvel 594'te (2 Şubat 1198) oraya ulaştı. Bunun üzerine kaleyi sıkıştırmış olan Haçlılar geri çekilmek zorunda kaldılar (Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, IV, 441). Emeviyye Camii ve camiye ait vakıfların sorumluluğu da kendisine verilen ve bu görevini vefatından birkaç ay öncesine kadar sürdürdü İbn Zekiyyüddin, ömrünün sonlarında bir İsmâilî'nin öldürülmesi sebebiyle ölüm tehdidi altında zor günler geçirdi. 7 Şâban 598'de (2 Mayıs 1202) Dımaşk'ta vefat etti ve Kâsiyûn dağının eteğindeki türbeye defnedildi.

Kaynaklarda İbn Zekiyyüddin'in herhangi bir eserinden söz edilmemekte. Vezir Kâdî el-Fâzıl ile birbirlerine yazdıkları mektuplardan bazıları çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ondaki günümüze ulaşan en değerli belge, Kudüs'ün fethinden sonra 4 Şâban 583'te (9 Ekim 1187) kılınan ilk cuma namazında Mescid-i Aksâ'da okuduğu hutbedir. Bu hutbe, olayın şahidi İmâmüddin el-İsfahânî tarafından *el-Berku's-Şâmî*'de kaydedilmiş ve Ebû Şâme el-Makdisî (*a.g.e.*, III, 384-391), İbn Hallikân (*Vefeyât*, IV, 230-236),